

Антикорупциски заложби во Северна Македонија: Стратегии за градење конструктивен ангажман

Од Топос Партнерство
За Фондациите Отворено општество
Октомври 2020 год.

ИЗВРШНО РЕЗИМЕ

Ова истражување кое спроведе Топос за потребите на Фондациите Отворено општество - Македонија, беше спроведено меѓу општата јавност во Северна Македонија со цел да се разберат размислувањата на граѓаните за корупцијата и за доброто владеење и како тие реагираат на различните пристапи за дискутирање на овие прашања.

Истражувањето, кое опфати различни групи од населението преку 120 длабински интервјуа спроведени на македонски и на албански јазик, како и повеќе од 50 онлајн анкети, беше дизајнирано за да открие начини за комуницирање на темата што ги поттикнуваат граѓаните да се ангажираат и да ја поддржат борбата против корупција. Во принцип, постојат многу начини за приод кон оваа тема: од фокус на успешно гонење на функционери, потенцирање на штетите од корупцијата, проблемите со сеприсутната „ситна корупција, се до фокус на придобивките од доброто владеење. Клучното прашање на истражувањето се однесуваше на тоа кои од многуте призи за гледање на проблем промовираат најконструктивно размислување меѓу публиките и можат да бидат корисен начин за врамување на разговорите што комуникаторите сакаат да ги опфатат.

Можности

Иако граѓаните на Северна Македонија се силно несреќни со она што тие го перципираат како широко распространета корупција во земјата, нивните тековни и автоматски размислувања на оваа тема вклучуваат одредени светли точки и можности.

Важноста на функционални системи: Тие имаат јасно чувство, поголемо од она во САД, на пример¹, дека јавните системи за образование, здравство, правда, финансии, итн., се

¹ Проектот вклучи истражувања во три земји: Северна Македонија, Бразил и Соединетите Американски Држави. Во времето на изработка на овој извештај, истражувањето во САД е завршено, додека она во Бразил сè уште се спроведува.

важни за благосостојбата на луѓето, и дека кога системите се нефункционални постојат конкретни, негативни последици.

Желба за транспарентност и конзистентност: Тие сметаат дека јасно, правично и конзистентно работење на владините системи е очигледно важно, делумно бидејќи проблемите поврзани со транспарентноста и конзистентноста влијаат врз нивните животи. Постои јасна визија за насоката во којашто овие системи треба да се менуваат.

Високата корупција не е „прифатлива“: Тие сметаат дека злоупотребите од страна на моќните претставуваат неприфатливо однесување (за разлика од ситната корупција во која се впуштаат обичните луѓе) и може да се елиминира без суштински да се менува начинот на живот во Северна Македонија.

Големата слика ѝ штети на земјата: Граѓаните на Северна Македонија признаваат дека злоупотребата на службената должност и овластувања на високо ниво го отежнува просперитетот и напредокот на земјата, и придонесува кон проблеми како што се: стагнирачки плати, слаб здравствен и образовен систем, и заминување на младите луѓе поради можности во други земји.

Отвореност кон идејата за моќта на јавноста: И покрај разочараноста, луѓето и натаму се надеваат дека јавниот притисок навистина може да биде важен фактор за да се бара добро владеење што носи придобивки за луѓето.

Предизвици

Се разбира, постојат и значајни културни предизвици кога се обидуваме конструктивно да ги ангажирате публиките во теми поврзани со корупцијата.

Ирационалност во однос на менувањето на секојдневните однесувања: Граѓаните на Северна Македонија го перципираат несоодветното користење на мито и лични врски како карактеристика на секојдневниот живот во нивната земја. Во голема мера, иако неволно, тие се прифатени како начин за оние кои имаат пристап до нив, за добивање важни услуги како што се термин за медицински преглед или поволен третман од луѓе како што се универзитетски професори. Митото се смета и како начин за компензација на услужните работници кои не се доволно платени за нивната работа. Клучен предизвик за комуникаторите е тоа дека *идејата за менување на овие практики нема никаква смисла сè додека конкретните системи не почнат да функционираат на јасен, правичен и ефективен начин.*

Исто така, луѓето сметаат дека нивниот успех и опстанок во работниот свет и/или оној на нивните семејства и пријатели може да зависи од добра услуга на моќните политички партии. Уште еднаш, тешко е од луѓето да се бара да не бараат услуга од партиските функционери ако тие сметат дека тоа е единствениот начин за да се заштитат себеси или нивните сакани.

Немоќност, негативност, неангажираност: Граѓаните на Северна Македонија се склони да мислат дека тие не можат ништо да направат во врска со корупцијата на високо ниво, колку и да сакаат. Проблемот е широк – перцепција што ја зајакнува стабилен прилив на

новинарски извештаи во кои се нагласуваат проблемите, но не и решенијата - и тие се немоќни опсерватори или жртви, кои понекогаш се чини дека страдаат од „научена беспомошност“. Во тој контекст, разумно е тие да се жалат, но не и да се ангажираат или да дејствуваат.

Политизација на (анти)корупцијата: Перцепцијата за широко распространета јавна корупција го прави кохерентниот јавен дискурс на оваа тема многу тежок. Во овој контекст, лесно се верува во непоткрепените обвинувања („Секако, сите политичари се корумпирани!“) или се занемарува значењето на легитимните проблеми („Опонентите ќе кажат сè само да стекнат политичка предност!“).

Препорачан приод

Истражувањето идентификуваше еден ветувачки начин за комуникаторите да ги надминат културните предизвици и да ги ангажираат граѓаните на Северна Македонија во конструктивно размислување, дијалог и, на крајот, акција.

Ефективните комуникации ја нагласуваат следнава идеја:

Јавните системи и институции можат и навистина ги креираат исходите што ги посакуваат луѓето во Северна Македонија кога граѓаните ефективно инсистираат тие добро да си ја завршат својата работа.

Важниот додаден елемент што ја прави оваа суштинска идеја привлечна се „успешните приказни“:

Конкретни јавни системи се менуваат, модернизират и создаваат важни придобивки, делумно поради јавниот притисок да се направи тоа.

Накучо, инспиративните примери се важна алатка за пренесување на една важна суштинска идеја.

Комуникаторите може да ги стават публиките во конструктивна и надежна рамка на размислување за исходите од доброто владеење и да воспостават разговори што може да вклучат експлицитни антикорупциски идеи, доколку користат правилни примери:

Фокус на успехот - наместо на истакнатите проблеми што го зајакнуваат песимизмот.

Реален свет – доброто владеење не е само хипотетичко или нешто кон што се стремиме.

Системи – корисно е фокусот да се стави на туркање на *системите* да го постигнат тоа што треба да го постигнат, наместо да се фокусираме само на добрите или лошите чинители.

Предизвици што можат да се менаџираат – наместо да се почне со фокус на власта и општеството како целина.

Исходи што им значат на луѓето – луѓето сакаат корупцијата да биде казнета, но тие се позаинтересирани за работи како што се навремена испорака на здравствени услуги, чист

воздух, правични училишта. Примерите нагласуваат дека сите овие аспекти доаѓаат од влада која работи во корист на јавниот интерес.

Улога за обичните луѓе – луѓето имаат активна улога во тоа, како лидери на промената или како клучни поддржувачи.

Модернизација – примери кои се однесуваат на нови технологии или нови развојни моменти, на пример, се извор на гордост и го зајакнуваат чувството дека е возможна генерациска промена на практиките.

Подолу е даден само еден пример како комуникаторите можат да користат успешна приказна за пренесување на суштинска идеја и потоа да преминат на темата на којашто сакаат да се фокусираат.

Пример за јазични формулации:

Новата технологија и новите начини за споделување информации им помагаат на граѓаните на Северна Македонија од владата да бараат да испорача позитивни работи. На пример, во 2014 година, Горјан Јовановски ја лансирал AirCare, апликација која во реално време ги покажува нивоата на загаденост на воздухот во различни региони. Како резултат на тоа, илјадници луѓе бараат од владата да преземе акција, што доведе до Планот за чист воздух. Овој пример треба да го имаме предвид кога размислуваме за подобрување не само на квалитетот на воздухот, туку и на [XXX]. Ако луѓето извршат притисок за конкретни барања, тогаш можеме да се осигуриме дека владата работи во нашиот најдобар интерес – не само за загадувањето, туку и на други начини.

Важно е да се забележи дека овој приод *не смее да се смета како одобрување на тековните владини практики*, туку напротив тој треба да биде укажување дека добра влада може да постои кога околностите се правилни. Тоа е силно компатибилно со критика на владата, а експлицитната или имплицитната премиса за комуникацијата секогаш подразбира дека *тековните владини практики се проблематични, но подобрување е реално можно*. Комуникаторите може да изберат сопствени начини за сигнализација на оваа перспектива за да се осигурат дека пораката не е погрешно сфатена како нереалистично или пропагандистичко тврдење дека „се е во ред“.

Промашување на целта

Препорачаниот приод е многу покорисен од другите приоди што беа тестирани. На пример:

Фокусирање на природата/дефиницијата/степенот/штетите од корупцијата – едноставно го зајакнува чувството на фрустрација и немоќност.

„Успешни приказни“ за луѓе кои биле казнети – не се осврнувајте на суштинската перцепција за широко распространети злоупотреби, дури и кога едно лице е фатено и санкционирано за делото.

Примарен фокус на волјата на јавноста – може да ве врати назад кон ставање вина врз јавноста бидејќи „дозволила“ корупцијата да се случува, или може да води кон јавни „барања“ за непосакувани исходи.

Фокус на генерациска промена – т.е. идејата дека помладите луѓе сакаат почесна и транспарентна влада може да остави многумина да се чувствуваат дека за нив нема улога или дека историјата природно ќе се случува без заложба на јавноста.

Заложба против корумпираните практики во секојдневниот живот – е неефективна бидејќи не ги решава нефункционалните системи низ коишто луѓето треба некако да навигираат.

Главниот дел од извештајот, заедно со дополнителните производи од проектот, нудат повеќе детали за предизвиците и можностите, но суштинскиот исход од истражувањето што ветува успех е приод кој им дозволува на комуникаторите да ги ангажираат публиките на нов, поенергичен, информиран и конструктивен начин.

ВОВЕД: КОЈА Е ТЕМАТА НА РАЗГОВОР?

Сите се согласуваат дека Северна Македонија има проблем со корупцијата. Широко признаените проблематични практики се движат од познатото секојдневно мито (поткупување) и користењето лични врски, до широко распространетите практики на кронизам, рекетарство и злоупотреба на политичкото влијание што се случуваат меѓу елитите.

Во последните години, населението покажало подготвеност активно да се ангажира околу решавање на проблемот. Во 2016 година, во голема мера Шарената револуција претставуваше јавна реакција на корупцијата и неказноста на функционерите, и постоеше голем ентузијазам за Специјалното јавно обвинителство на Катица Јанева како начин за справување со злоупотребите на високо ниво. На крајот, Шарената револуција успеа да ја смени власта, но се чини дека не ја смени доминантната динамика на корумпирано однесување, додека спектакуларниот колапс на СЈО поради скандалот со поткуп, кој се случи за време на овој проект, сериозно влијаеше врз оптимизмот на луѓето дека тие можат да обезбедат чесна, транспарентна влада во земјата.

Една од клучните цели на проектот беше да истражи каков вид разговори можат (одново) да ги ангажираат публиките, и тоа на конструктивен начин, за промената во земјата да биде поизвесна. Како можеме да ја ревитализираме јавната посветеност за акција на овој фронт? Дали тоа треба да биде дискусија за природата на корупцијата? Или за антикорупцијата? За моќта на луѓето и на демократијата? За прочистена влада? За ефективни јавни системи? За владеењето на правото? За секојдневниот живот?

Резултатите од истражувањето утврдија дека одговорот помалку лежи во зборовите што се користат, а многу повеќе се однесува на концептите и приказната што лежи во сржта на комуникацијата. Конкретно, овој наратив мора да вклучи потсетници за важните и вредните исходи коишто граѓаните на Северна Македонија сметаат дека ги заслужуваат од нивните јавни системи; тој мора да ја поддржи идејата дека јавните избори и акции вредат и мора да ги нагласи успесите од реалниот свет каде постојат правила и системи, за системите да се одржат на вистинскиот пат.

Кога се дискутира за темата предизвиците се длабоки, но истражувањето покажува дека граѓаните на Северна Македонија се отворени да го преиспитаат своето разочарување од неможноста за суштинска промена, ако се води вистински разговор.

ИСТРАЖУВАЧКИ ПРИОД

Развиен во период од речиси дваесет години, во тесна соработка меѓу неговите три основачи – когнитивен лингвист, стратег за јавно мислење, и културен антрополог – приодот на Топос е дизајниран за да испорача комуникациски алатки со докажан капацитет за промена на перспективите во поконструктивни насоки, да им даде на комуникаторите подлабока слика за динамиката на прашањето со кое се соочуваат и да понуди фундаментално различни алтернативи што им се на располагање.

Преку нашиот уникатен истражувачки процес, фокусот е ставен на истражување - и во крајна линија, на изнаоѓање начини за промена на тековното „колективно разбирање“ кое го оформува размислувањето за некое конкретно прашање. За да се постигне напредок, прво треба да ги разбереме широко присутните (не)разбирања, вредности и перцепции кои во моментот стојат на патот на преземањето акција и ангажман, и треба да развиеме комуникациски приоди кои стигнуваат до луѓето на тоа исто ниво.

За промена на „колективно разбирање“, идеите мора да бидат јавни, привлечни и „лепливи“, и мора да понудат нова перспектива која води кон нови заклучоци и акции.

Во овој случај, нашиот приод за испробување на овие прашања вклучи комбинација на неколку методи.

Длабински разговори

Најраната фаза од истражувањето вклучи 128 длабински конверзации, кои беа спроведени лице в лице во текот на јануари и февруари 2020 година, и преку телефон или интернет на почетокот на март поради КОВИД-19. Испитаниците беа микс од лица со различен род, возраст и политичка ориентација. Истражувањето беше рамномерно поделено меѓу македонски и албански говорници, со застапеност на сите делови од земјата. Конверзациите - најчесто лице в лице, но и во помали групи - траеја околу 30 до 36 минути и беа снимани за подетална анализа.

Овие интервјуа, базирани на принципите на когнитивна антропологија и лингвистика, обезбедија увиди што не е можни со примена на стандардни техники за интервјуа, анкети или фокус групи. Целта на ваквите интервјуа е да наликуваат на природна конверзација, но истовремено да ги поттикнат испитаниците да ја разгледаат темата разумно и од поширок спектар на перспективи, вклучително и перспективи кои се неочекувани и намерно предизвикувачки. Една од клучните цели на приодот за интервјуирање на Топос е да ги поттикне испитаниците гласно да размислуваат за прашањето наместо да ги репродуцираат мислењата што претходно ги искажале или можеби ги слушнале. Накратко, оваа анализа се фокусираше на тоа како луѓето размислуваат наместо на тоа што тие размислуваат.

Тестирање со директно возвраќање

Надградувајќи се на увидите од претходните разговори и анализата, во рамките на тестирањето со директно возвраќање на повеќе од 70 испитаници им беа дадени три кратки текстови (80 до 150 зборови) да ги прочитаат, да одговорат на прашања и да се обидат да ја повторат содржината. Во

мај и јуни 2020 година беа тестирани седум различни текстови, и во македонска и во албанска верзија.

Овој уникатен приод што го развија основачите на Топос ни дозволува да утврдиме како луѓето толкуваат една идеја, и да го утврдиме квалитетот за ширење на една идеја: дали таа се „лепи“ и дали луѓето може да ја пренесуваат на други? Накусо, тестирањето со директно возвраќање е алатка за утврдување дали една идеја е јасна и лесно се памти, дали таа води кон правилен начин на размислување и дали може да послужи како ефективна „идеја за организирање“ на комуникациите. Ова е многу повисока цел што повеќето истражувачки методи се обидуваат да постигнат, но сепак таа е цел за која сметаме дека е од суштинско значење за развивање вистински ефективна стратегија за комуникации, со потенцијал за промена на културата. Една идеја нема потенцијал за вакво влијание ако луѓето не ја запомнат и не ја користат активно.

Белешка за истражувањето на македонски и албански јазик

Истражувањето беше спроведено и на македонски и на албански јазик, но во однос на овој аспект немаше силни разлики меѓу албанските и македонските говорници во нивните размислувања за корупцијата. Прашањата за користењето мито и лични врски се вообичаени меѓу сите етнички заедници во земјата, исто како и желбата земјата да функционира подобро и поправедно за сите нејзини граѓани.

МОЖНОСТИ

Постојат неколку ветувачки аспекти во моменталното, традиционално размислување на граѓаните на Северна Македонија за корупцијата и тие даваат интересни можности за надградување.

Важноста на функционални системи

Граѓаните на Северна Македонија имаат релативно јасно чувство, поголемо од она во САД, на пример, дека јавните системи за образование, здравство, правда, финансии, итн., имаат важни, конструктивни улоги во општеството и во нивните животи.

Тие се еднакво свесни дека нефункционалните системи имаат негативно влијание врз нивната земја и врз животите на поединечни граѓани на Северна Македонија.

[Да заработиш] минимална живеачка за поединец и посебно за семејство е проблем овде во нашата земја. Нема работа, економијата е нестабилна, нема државна помош, нема социјална помош. Но во странство, во Европа, тоа им е загарантирано како минимум. Мислам дека младите заминуваат за подобар живот... вклучително и почист воздух, подобар живот, подобро здравство, и така натаму. (36-годишна жена, десно ориентирана, Гостивар).

Општеството не може да оди напред, не може економски да се развива од тие причини. Мислам дека митото и корупцијата влијаат врз општеството зошто на одредена група на луѓе им е од корист мнозинството да биде сиромашно и да не биде

информирано и економски зависно од институциите и политиката, за тие да можат да профитираат. (42-годишна жена, Кочани²)

[Луѓето] мислат дека имаат побезбеден живот [во странство], дури и ако нема да работат во својата професија. Мислам дека кремот од младите веќе избегаа, и гледам дека политиката не презема мерки да го спречи тоа. (25-годишен маж, Тетово).

Нема колебање околу инсистирањето дека луѓето имаат право на соодветна услуга од владините системи, и повторно, тоа е прилично различно од ситуацијата во САД.

Желба за транспарентност и конзистентност

Исто како и експертите во оваа област, јавноста во Северна Македонија смета дека транспарентноста и праведната примена на правилата и надзорот се разумни барања за постигнување поправично и поефективно владеење, посебно бидејќи проблемите поврзани со транспарентност и конзистентност влијаат врз секојдневниот живот.

Мислам дека повеќето луѓе заминуваат не поради економските фактори, туку поради животните стилови кои им се наметнуваат. Дали ќе добијат поправеден третман таму или не, ја не знам. (учесник во фокус група)

Тоа се земји каде младите од Македонија одат или сонуваат да заминат таму: земји каде можете да напредувате, посебно ако сте добро образовани, ако сте експерт, добар доктор, добар наставник – место каде тоа се вреднува и признава (41-годишна жена, Струга).

... Јас се откажав од кариера во Македонија. Темата [за почитување на редот] треба да биде важна за земјата, но не мислам дека овде има закон и ред.“ (31-годишен маж, Источна Македонија)

Светлата страна на овие фрустрирачки предизвици е постоењето јасна визија за насоката во која треба да се менуваат системите.

Високата корупција не е „нормална“

За разлика од чинот на давање мито, на пример (види го следниот дел), злоупотребите на врвот не се сметаат за типични во живеењето во Северна Македонија. Напротив, кога моќни луѓе ги злоупотребуваат нивните службени позиции за лично збогатување или за да им помогнат на своите пријатели, тоа се смета како неприфатливо однесување и многу поразлично од работите што ги правата обичните луѓе.

Овие два збора се многу слични за мене, мито и корупција. Сепак, рекетирањето е нешто сосема [поинакво] – тоа е на повисоко ниво.... Рекетирање е од филмот ‘Кум’.“ (52-годишна жена, Скопје)

---

² Забележете дека не сите учесници ја споделија својата политичка ориентација.

Метастаза во едно општество – влијанието на корупцијата е дисфункција на општеството, на државата. Рекетитање е највисокиот криминал.... (47-годишен маж, централна ориентација, Тетово)

Во принцип тоа, во најмала рака, значи дека корупцијата на владата треба да се казни и да се спречи.

„Големата слика“ ѝ штети на земјата

Темата не се однесува само на секојдневните или личните фрустрации. Кога просечните граѓани на Северна Македонија размислуваат за јавната корупција, тие често мислат на широко распространета злоупотреба на службените позиции и овластувања што лежат во суштината на неуспехот на земјата да постигне напредок. Проблемите како ниски и стагнирачки плати, лошото здравство и образование, младата генерација која си заминува поради можности на друго место, сето тоа се докази за чувството на граѓаните на Северна Македонија дека тие се заглавени во место, без можност да ја поттурнат нивната земја да оди напред.

Во земја каде има толку многу мито и корупција, како што мислам дека има овде во нашата земја, таа не може да просперира. Кога се избегнува плаќање даноци, здравствените и другите институции не можат да просперираат, а еден од основните проблеми е нефункционалниот судски систем, т.е. правосудството. (49-годишна жена, централно-лево ориентација, Скопје)

Значи ние како граѓани кои одлучиле да останат и да живеат во оваа земја, сме... жртви на сите тие настани. Ако се уништи социјална структура, тогаш нема да има држава, нема да постои ништо. Едноставно речено... не знам како да кажам ова – можеби е најдобро ако кажам дека ние самите си ја сечеме гранката на која седиме. Ако нема повеќе луѓе во овие области, нема да има и држава, нема да има ниту функционери, ништо. (30-годишен маж, лево ориентација, Прилеп).

Без пари никој не може да се грижи за некој болен. Дури и ако имаат 70 или 80 години, нема кој да се грижи за нив ако не добијат нешто. Персоналот, лекарите – нема ни да ги погледнат. Зар тоа лице нема право на живот? (42-годишна жена, десно ориентација, Скопје).

Иако е депресивно од одредени важни аспекти, ваквото признавање на реалните штети од корумпираниот систем ги става граѓаните на Северна Македонија многу понапред од оние во САД, на пример, кои можеби ги презираат корумпираниите политичари, но сепак не гледаат конкретна штета за нив самите од таквите неетички практики.

Отвореност кон идејата за моќта на јавноста

И покрај обесхрабрувачките резултати, постои еден вид опстојна надеж дека јавниот притисок всушност може да биде важен фактор во придвижувањето на земјата напред кон добро владеење кое носи придобивки за луѓето.

Ако ништо друго, барем научивме [од Шарената револуција] дека протестите може да ја сменат ситуацијата – ако некој се бори за своите права или за она што мисли дека е исправно, дека треба да протестира и да не верува дека во нашата земја ништо нема да се смени. Оттука нашето мислење се смени во однос на тоа дали нешто може да се смени со протести. (43-годишна жена, централно-лева ориентација, Скопје)

Генерално, може да се каже дека постои подобрување во некои аспекти [по Шарената револуција]... Постои политички мир од аспект на меѓуетничките односи кои не се во центарот на внимание како што беа порано. (46-годишен маж, Скопје)

Како тоа мислите дека обичните луѓе немаат моќ да се спротивстават на партиите и на корумпираните лидери? Мора да станеме свесни дека моќта е во обичниот човек и неговиот капацитет за колективна свест. Ако сите ние имаме доволно доверба едни во други и ако се држиме до една идеја што е спротивна на таа на партиите, на пример, не ги сакаме нивните политики, нивното искористување на луѓето... ние треба колективно да се спротивставиме, да бидеме подготвени за притисок, за кризата што ќе следува, но да се бориме против лошиот систем до крај. (24-годишна жена, Гевгелија)

ПРЕДИЗВИЦИ

Следните шеми конзистентно се забележуваат во истражувањето и претставуваат предизвикувачки аспекти на културниот/когнитивниот пејзаж што мора да се навигира.

Култура на секојдневна корупција: навигација низ нефункционалните сервиси

Тешко е да се бара или да се очекува од луѓето да ги сменат секојдневните дејства на корупција (во стручната литература на општествените науки понекогаш се нарекуваат „мито“), ако тие ги сметаат за најдобриот или единствениот начин за исполнување на обичните потреби. Медиумските написи често го засилуваат ваквото чувство на сеприсутна корупција:

Во некои случаи, граѓаните може да одбијат да дадат мито дури и ако тоа значи дека нема да добијат услуга, на пример ако администрацијата не го решава нивниот имотно-правен предмет. Но, кога станува збор за здравјето, тоа е егзистенцијално прашање од кое не можат да се откажат и затоа тука прагот е понизок (Малиновски, Трпковски, Г. „Живот со корупција – несигурност, небулози и неправди“, prizma.mk, 30.04.2020)

Истражувањето потврдува дека граѓаните на Северна Македонија ја гледаат својата култура како погодена од коруптивни практики од врвот до дното. Луѓето може да чувствуваат дека треба да дадат мито на лекар или на медицинска сестра за подобар третман; студент може да купува скапи книги од професорот за да обезбеди повисока оценка; некој ќе се обрати на лични врски во бирократскиот систем за да заобиколи одредени збунувачки постапки или долго време за чекање.

Во Македонија има едно правило: не е важно кој си, туку кого познаваш. Ништо без врски. Па така, врските се начин за комуникација – имаш свој човек, не одиш по правиот пат туку преку врски за да добиеш нешто што ти треба, да завршиш некоја работа побрзо. (45-годишен маж, централно-лева ориентација, Гостивар)

... Клучот за сè е да се јавиш некому и да ја завршиш работата... Некогаш ми е срам, но тоа е тоа... тоа е резултат на политичките партии, тие ја шират својата моќ насекаде. (36-годишен маж, лева ориентација, Тетово)

Македонија е мајка на корупцијата и рекетарството. Секој што го познава животот во Македонија ќе ви каже! Секој ден сме сведоци... мито и врски... и двете се погрешни! За жал, тоа стана нормално во нашето општество. Луѓето кои користат мито и врски се сметаат за луѓе што може да менаџираат со работите: снаодливи. Најлошо во користењето мито и врски е тоа дека тие станаа толку нормална работа што луѓето почнаа да ги фалат како нешто позитивно. (34-годишен маж, лева ориентација, Кичево)

Луѓето обично ги оправдуваат или покажуваат симпатија за ваквите однесувања кога истите се сметаат за заложба да се добие она што некому му треба од институциите и од бирократиите кои не се наклонети кон испорака на добри услуги за јавноста – туку повеќе кон воздржување од давање праведна и ефективна услуга. Луѓето признаваат дека мито и врски се „погрешни“ на некој начин, но ги гледаат како разбирлив одговор на нефункционалните системи.

Треба да бараш пријатели за да завршиш некоја работа. Јас сум бил во ситуација кога морав да го носам пасошот со мене цели 6 месеци. Зошто? Бидејќи не можев да одам во институција да ме сликаат за лична карта за време на работните часови. Ние се справуваме со вакви работи. И во тие моменти мора да се свртиш кон пријатели за да завршиш некоја работа. (45-годишен маж, централно-лева ориентација, Гостивар)

Всушност, во Северна Македонија за да завршиш нешто прво бараш можни „врски“. Мојата колешка од правниот факултет два пати падна не еден испит бидејќи не беше подготвена да положи сè додека не најде „добро познат“ судија во подрачниот суд, кој пак се обрати до професорот користејќи го својот авторитет; колешката го положи испитот со највисока можна оценка без да полага, туку со неправедно користење врски. (23-годишна жена, лева ориентација, Тетово)

Опсервација на истражувањето: Кога беа поттикнати да размислат за начините како една хипотетичка институција да стане помалку корумпирана, една учесничка едноставно рече „натерајте ги институциите да работат“ – таа потоа објасни дека нема друга причина за нивната неефикасност освен лошиот финансиски статус на вработените во институциите. Според неа, луѓето нема да даваат мито ако не треба да завршат некои основни работи. (53-годишна жена, десна ориентација, Прилеп)

Обичните луѓе го прифаќаат ваквото однесување бидејќи веруваат дека платите на многу вработени се прениски, и затоа разбирливо е зошто прифаќаат мито за да ги надополнат приходите – уште еден начин на кој системот покажува нефункционалност.

Јас би го дефинирал митото како реакција на еден систем кој нема воведено коректни норми и принципи за коректно да се вреднува трудот на луѓето. Во суштина, тоа е тоа. Луѓето се подложни на мито најмногу бидејќи не заработуваат доволно од сопствениот приход. (30-годишен маж, лева ориентација, Прилеп)

[Нема ниту една медицинска сестра во земјава што не зема мито....] Зошто е тоа така? Затоа што здравството не функционира како што треба. Не треба да има [коруптивни практики], сестрите треба да имаат многу поголема плата. (30-годишен маж, лева ориентација, Прилеп)

Навигација низ нефункционалниот („клиентелистички“) работен свет

Тешко е да се очекува луѓето да го сменат начинот на кој функционираат кога тоа го сметаат како единствен начин да добијат или да го задржат работно место. Многу професионалци разбираат дека напредувањето во кариерата повеќе зависи од нивните односи со моќни луѓе или политички партии отколку од нивните заслуги и вистински квалификации. Погенерално, постои разбирање дека политичките партии имаат подиректна и индиректна контрола врз вработувањето и другите одлуки поврзани со работното место, па затоа единствениот начин да се снајдат и да напредуваат е преку партиски врски.

Денес треба да си послушник на партијата. Примарно треба да имаш фамилија и пријатели на високи позиции – за тие да може да ти најдат работа. Тоа посебно може да се види во луѓето кои бараат вработување во администрацијата или државните институции. Тие сакаат да бидат покриени со буџетот. А сите знаеме кој може да добие работа со плата од буџетот, само оние кои се на власт или оние кои имаат неколку прсти во владата. (78-годишен маж, централно-лева ориентација, Битола/Скопје)

Во тоа време требаше да бидеш член на партија, т.е. член на ВМРО. Само така некој можеше да се вработи. Знаам дека за времето на ВМРО, за да те вработат во јавното транспортно претпријатие требаше да дадеш 3.000 евра на луѓе кои се поврзани со партијата. Претпоставувам дел од парите одат кај нив, дел оди во партијата. За вработување во министерството за внатрешни, во полицијата, требаше да дадеш 5.000 евра. Тоа е јавна тајна. (49-годишна жена, централно-лева ориентација, Скопје)

Клиентелизмот во вработувањето влијае врз животот и на индиректен начин, како што е отежнатото барање отчетност од луѓето или институциите за направените грешки.

Прво и основно, ние треба да имаме систем за евалуација на целата администрација, здравството и образовниот систем, бидејќи во реалноста дури и во училиштата имаме вработувања на луѓе кои не се вистински компетентни да бидат наставници – мислам на јавните училишта. Секој втор зема партиска книшка, на пример, еден познатик од факултет кој има 27 година нема интегритет да биде наставник... Тие делат работни места на секој што има партиска книшка. (32-годишна жена, Скопје)

Најголем дел од луѓето во јавна администрација се ставени таму од политичките партии... Ако некој влегол на тој начин, така ќе продолжи да функционира. Повеќето од овие луѓе се неквалификувани за тие работни места, па така за секои двајца неквалификувани треба да се вработи еден квалификуван да ја заврши нивната работа. (26-годишна жена, Скопје)

Немоќност и негативност

Иако постојат предности во тоа што луѓето се свесни за проблемите, постојат и значителни негативни страни. Граѓаните на Северна Македонија се конзистентно песимисти и скептични за владата која тие ја гледаат како доминантно корумпирана – перцепција што се храни од стабилниот тренд на негативни новинарски известувања што се фокусираат на проблемите, а не на решенијата.

Дали државата свесно заминува пред напливот на дивоградби низ градовите или во заштитените подрачја, постојано префрлувајќи ја одговорноста од една на друга институција и на тој начин штитејќи ги интересите на поединци или на групи блиски до одредени политички структури? (Таневски, С. „Дивите градби како системска деградација“, Нова Македонија, 25.07.2020)

Не треба човек да е многу упатен за да сфати дека, со толкави заработки, на нашиве балкански простори нема цариник, инспектор, началник или министер кој не може да се купи (или да се елиминира!) за да ги наштелува мерните инструменти, да гледа „на страна“ кога поминува одредена композиција натоварена со отпад или да се прави „удрен“ ако треба да се спроведе истрага или вонредна контрола. (Орданоски, С., „Губрето е чисто, а и одамна фино мириса!“, Цивил Медија, 21.01.2020)

Во разговори со неколку новинари за проектот беше истакнато дека новинарството во земјата сè уште се придржува до старото правило дека „лошите вести се добри за новинарите“. Тоа е една причина зошто медиумите често известуваат за корупција, проблематични ситуации или неуспеси, додека позитивните примери помалку се споменуваат.

На крајот, граѓаните на Северна Македонија претендираат да мислат дека нема што да се направи за корупцијата на високо ниво, без разлика колку тие би сакале. Сами по себе, тие се немоќни сведоци или жртви. Тие виделе како последните обиди на јавноста за борба против корупцијата не успеаја да создадат длабока или одржлива промена.

За жал, иако искрено сите ние имавме високи очекувања од Шарената револуција, почнувајќи од студентските протести кои на некој начин беа предвесник на Шарената револуција и за постарите луѓе да станат свесни за ситуацијата.... На крајот испадна дека секој има цена и сите можат да бидат купени дали преку пари, стан или преку овозможување скап медицински третман... За жал, ништо не се смени, работите останаа онакви какви што беа, само со различни луѓе. (28-годишна жена, лева ориентација, Прилеп)

За мене, најголемиот проблем е тоа што во последниве години, од независноста на државата, постои продолжување на начините и моралите за тоа како работите функционираа порано. Сите оние работи што ги нарекуваме културни – врските како одлика на културата – сите тие работи се дел од старата традиција и сиве овие години ништо не е сменето бидејќи секој практично функционира на ист начин. (52-годишен маж, централно-десна ориентација, Скопје)

Психолозите дискутираат за синдромот на „научена беспомошност“, каде повторените неуспеси и чувството на немоќност резултираат во пасивност и депресија што опстојуваат дури и кога условите се менуваат и луѓето имаат поголема способност да дејствуваат. За многу граѓани на

Северна Македонија, константниот шум на лоши вести за корупциски скандали, спектакуларниот пад на Специјалното јавно обвинителство, недостатоците на Шарената револуција, континуираното влијание на партиите и на политичарите – сето тоа придонесува кон чувството дека ништо нема да се смени без оглед на тоа што тие прават.

Ова чувство на немоќност значи дека граѓаните на Северна Македонија се повеќе склони да се жалат отколку да дејствуваат. Тие се прилично комфорни и артикулирани кога дискутираат за проблематичните состојби, додека решенијата се надвор од радарот или лесно може да изгледаат неизводливи. Па така, луѓето претендираат да не зборуваат или да се фокусираат на можните акции и решенија, ниту пак лично да се ангажираат.

Во принцип, генералната немоќност и негативност може да ја направи привлечна поддршката за силен, индивидуален лидер кој ветува дека лично ќе преземе акција за да го сруши системот и да стави крај на корупцијата – „тешкаш“ или некоја друга надворешна сила која може да има мало разбирање за демократските норми и граѓанското општество.

Ако самото лидерство е корумпирано, кој ќе го контролира истото? Затоа ни треба некој однадвор. Можеби подобро е да дојде некој однадвор, но од таа страна никој не е заинтересиран. Не може некој друг да се грижи за вашиот народ, така? (31-годишен маж, централно-десна ориентација, Скопје)

Треба да се бориме, но како... невозможно е, но ако имавме специјален суд со луѓе однадвор, не од Македонија, и јас не верувам дека има други опции, институциите се тие што треба да се борат против корупција, а ако тие самите се вмешани во корупција и непотизам како може да се очекува нешто од нив? (43-годишен маж, Тетово)

Политизација на (анти)корупцијата

На крај, ако луѓето претпоставуваат дека сите или повеќето политичари и партии ги злоупотребуваат владините системи, лесно им се верува на обвинувања кои не се вистински, или лесно се отфрлаат реални обвинувања бидејќи тие може да бидат отпишани како политичка манипулација. Тешко е да се разграничи кој е искрен за кого.

Се добива впечаток дека Антикоруциската комисија јавно се занимава со сите пријави што ќе пристигнат и на отворените седници покренува случаи без никаков административен филтер и без претходна подготовка. Антикоруциската комисија отвора предмети и за лесно проверливи лажни пријави и за дојави базирани на шпекулации.... Лесното прифаќање на лажните пријави ја ставаат комисијата во служба на партиски препукувања со клевети. (Апостолов, В. „Антикорупциска во потрага по јасен фокус“, prizma.mk, 21.05.2019)

[Затоа што] политичката волја не е изразена само преку донесување на закони во Собранието, [туку и преку дозволување] институциите да ги спроведуваат законите како се напишани. Ние гледаме силна политизација на институциите што всушност се одразува и во дефинирањето на државата како многу слаба демократија. (Стојанчева, П. „Политиката е против независни антикорупционери“, Радио Слободна Европа, 29.01.2019)

ПРЕПОРАЧАН ПРИОД

Истражувањето утврди неколку елементи кои се критични за справувањето со динамиката дискутирана погоре и за градење поддршка и ангажман за акција меѓу индивидуалните граѓани на Северна Македонија.

Суштинска идеја

Суштинската идеја во центарот на најефективните комуникации е следнава:

Јавните системи и институциите можат и навистина креираат исходи што граѓаните на Северна Македонија ги сакаат, особено кога тие се во можност да инсистираат на нив.

А најефективниот начин за оваа суштинска идеја да биде привлечна е преку нагласување конкретни, успешни случаи кои се вклопуваат во следниов формат:

Конкретни јавни системи се менуваат, модернизираат и создаваат важни придобивки, делумно поради јавниот притисок да се направи тоа.

Со други зборови, комуникациите се најефикасни кога користат инспиративни примери за да ја пренесат суштинската идеја. Дури и без конкретен фокус на „корупцијата“, овој вид комуникации ги става публиките во конструктивна, ангажирана и надежна рамка на размислување за влада која е отчетна и корисна, и ги поставува конверзациите така за тие да вклучат експлицитни антикорупциски идеи.

Не тврдете дека „сè е во ред“

Имајте во предвид дека приодот не треба да се меша со одобрување на актуелните лидери или политики. Иако е важно да се пренесе идејата дека практиките за добро владеење се реално достижни, еднакво важно е да се избегне впечатокот за нереалистично или пропагандистичко гледиште дека „сè е во ред“. Врз основа на контекстот, комуникаторите може да најдат различни начини за да ја сигнализираат премисата дека *тековните владини практики се проблематични, но подобрувања се реално можни*. На пример, тоа може да се постигне преку користење јасни јазични формулации како: „Постојат одредени сериозни проблеми со начинот на кој работи сегашната администрација, но...“ или „Иако постојат причини да се биде фрустриран со начинот на кој се донесуваат многу владини одлуки...“. Во контекст на конверзациите за целите на ова истражување секогаш беше јасно дека корупцијата и другите проблеми со власта се реални и формираат важна позадина за сите дискусии на темата.

Карактеристики што треба да се имаат на ум

Постојат неколку елементи што се важни за ефикасноста на овој приод.

Фокус на успехот: Нагласување на проблемите само ги зајакнува претпоставките за широко распространети шеми на нечесност, неправедност, итн. Но, фокус на успехот може да ги мотивира луѓето да се префрлат на конструктивна рамка на размислување.

(Забележете дека тоа не значи дека неуспесите, итн., не може да се споменат – туку дека е покорисно да се почне со и да се наврати на фокусот на тоа како изгледа успехот).

Случаи од реалниот свет: Важно е луѓето да се потсетат дека успех и добро владеење можат да се постигнат во реалниот свет – не само на ниво на желби или апстракции. Без примери како овие, речиси сите идеи за доброто влијание на луѓето им изгледаат хипотетички или дури неизводливи.

Системи: Важно е фокусот да биде на подобрување на *системите*, со цел оддалечување од непродуктивниот фокус на моќните чинители, добри или (обично) лоши.

Предизвици што можат да се менаџираат: Полесно е да се разберат и да се верува во приказни за конкретни победи и успеси отколку да се почне со размислување за власта и за општеството во целина. Потоа, конверзациите може да направат премостување кон пошироките цели.

Нагласување на позитивните исходи што се важни: Граѓаните на Северна Македонија сакаат да видат дека нечесните лидери се казнети, но тие се позаинтересирани за работи како што се добро и навремено здравство, чист воздух, и работни места или училишта што правично функционираат. Комуникациите треба да упатуваат на позитивни исходи што ги сакаат луѓето – и кои имплицитно или експлицитно ја зајакнуваат здраворазумската идеја дека добро образование, добар медицински третман, истрајни мостови, и така натаму, доаѓаат од влада која работи во корист на јавниот интерес.

Улога за обичните граѓани: За да се борат против чувството на немоќност, или против привлечноста на пасивното чекање некој да ги спаси од нивната мака, важно е да се зајакне идејата дека кога луѓето ги здружуваат силите, нивните акции и одлуки имаат клучно влијание врз тоа дали имаме добра или лоша влада. Важно е на луѓето да им се даде улога во извршувањето на власта – како лидер за промена или како суштински елемент на поддршка.

Модернизација: Граѓаните на Северна Македонија често се мотивираат од идејата дека земјата може да се движи напред. Елементите од комуникациите кои упатуваат на нови технологии или нови развојни моменти, на пример, се извор на гордост, и исто така ја зацврстуваат идејата дека е возможна генерациската промена на практиките.

Важно е да се забележи дека разговорот не мора експлицитно да се однесува на „корупцијата“ – напротив, таа може да се води околу попозитивното и инспиративно прашање за тоа како да стигнеме до јавни системи кои ги посакуваме и кои ни требаат.

Изберете примерок од успешни приказни

Следниве примери се само две илустрации за тоа како се одвиваат успешни приказни.

Новата технологија и новите начини за споделување информации им помагаат на граѓаните на Северна Македонија од владата да бараат да направи позитивни работи. На пример, во 2014 година, Горјан Јовановски ја лансирал AirCare, апликација која во реално време ги покажува нивоата на загаденост на воздухот во различни региони.

Како резултат на тоа, илјадници луѓе бараа акција од владата, што доведе до Планот за чист воздух. Ако луѓето се вклучат и користат нови информатички и комуникациски алатки, можеме да се осигуриме дека владата работи во нашиот најдобар интерес – не само во однос на загадувањето, туку и на други начини.

Обуката и професионализмот на здравствените работници се подобрува во Северна Македонија. Неодамна беше направена првата трансплантација на срце во земјата од страна на домашни хирурзи и здравствени експерти. Медиумите сакаат да ги нагласат корупциските скандали, но она што не се известува како насловна вест е неодамнешниот напредок во креирањето правична, ефективна обука и евалуација на нашите здравствени служби. Граѓаните и групите за добро владеење извршија силен притисок за да се обезбеди медицинската обука која се фокусира на медицината – не на работи што го одвлекуваат вниманието како што се политички влијанија и врски. Многу други граѓани на Северна Македонија вршат притисок за тоа да се случи и во нивните професии.

Изберете примерок од јавни реакции на успешни приказни:

Лице А: Ако она за што зборувавме сега се спроведе оддолу нагоре, тогаш дефинитивно. Ние сите ќе бидеме дефинитивно задоволни и помалку луѓе ќе се иселуваат во странство.

Лице Б: Бидејќи тие ќе бидат задоволни овде. Можно е ако се направат некои темелни промени во општеството и начинот на кој тоа функционира.

Лице В: Да и тогаш тие промени автоматски ќе предизвикаат секундарни промени, па така... и тогаш за неколку генерации ние ќе стигнеме до повисоко ниво. (28-годишна жена, централно-лева ориентација, Скопје; двајца 29-годишни мажи, Скопје)

Директно зборување за корупцијата?

Свкупно, истражувањето потврдува дека примарниот фокус на корупцијата и на лошото однесување претендира да го зголеми очајот и перцепцијата за заглавеност во киднапирана држава.

Но, кога фокусот е ставен на успехите, јавните избори и корисните исходи, споменувањето на „корупцијата“ не ја застранува конверзацијата.

Всушност, признавањето на корупцијата како проблем е важен дел од конверзацијата за многу луѓе. Иако фокусот треба да биде ставен на решенија и реални и потенцијални успеси, може да звучи наивно или утописки да се игнорира колку коруптивните практики се длабоко вкоренети во земјата.

Конкретни планови и предлози

Во разговорите водени за целите на истражувањето, откако луѓето беа ангажирани, тие беа многу внимателни на деталите за тоа како може да се донесе промена или како може да се регулираат

системите. *Недавањето конкретен план не е опција*, бидејќи луѓето го одбиваат таквиот разговор како празна реторика. Ова е уште една област каде успешните приказни се корисни за намалување (иако не и за елиминирање) на традиционалниот скептицизам на луѓето.

Фокусирање на системите (на високо ниво) наместо на секојдневното однесување

Постојат неколку причини зошто препорачаниот приод се фокусира на проблемите на високо ниво и на решенијата наместо на ситната корупција.

- Овој приод природно води кон конверзација за јавната политика и/или други чекори од „големата слика“ коишто комуникаторите може да ги користат како фокус на кампањите.
- Решавањето на ситната корупција, од една страна, претендира да води кон (помалку конструктивни) конверзации што се фокусираат на индивидуалниот морал и индивидуалните избори.
- Системите мора да се сменат од врвот и да се направат пофункционални, или митото и врските и натаму ќе се сметаат како практични неопходности.
- Иако е застрашувачки да се замисли решавање на корупцијата на високо ниво, постои и чувство каде полесно е да се замисли елиминација на таквата корупција за разлика од митото и врските кои се сметаат за подлабоко втиснати во културата на земјата.

Премостување на дискусијата од успешни приказни кон други/пошироки теми

Суштинската идеја и успешните приказни треба да се искористат како вовед во темата за подобрување на начинот на кој владата функционира – потоа, комуникацијата може да се придвижи во повеќе различни насоки врз основа на контекстот, истовремено враќајќи се на суштинската тема и примерите како централни поенти за организација.

На пример, почетокот на еден блог може да биде структуриран на следниот начин:

<i>Неодамна еден настан во земјата илустрира дека постојат (нови) начини за барање влада која го испорачува тоа што треба, на правичен и отворен начин.</i>	Воведете основни поенти за помнење
[Успешна приказна од реалниот свет]	Користете примери што лесно се разбираат за да ја направите суштинската поента убедувачка
<i>Треба да го запомниме овој пример и оние како него кога зборуваме за подобрување [... на пр., универзитетите, здравството, судовите,...] или други важни јавни институции.</i>	Направете премостување кон други/пошироки теми

Носители на пораката

Иако истражувањето не се фокусираше на реакциите на различни носители на пораката, контекстот на разговорите јасно става до знаење дека најмала веројатност за стекнување доверба

и инстантно прифаќање, имаат гласовите поврзани со некоја конкретна политичка партија. Поефективни носители на пораката вклучуваат некој кој се перципира како чесен, и искрено загрижен за земјата – или градот, регионот – и за нејзината иднина. Во принцип, тоа може, на пример, да вклучи одредени лидери во заедницата, новинари или медиумски куќи, бизнисмени, или академици.

ПРОМАСУВАЊЕ НА ЦЕЛТА

За подобро да се разбере препорачаната стратегија, корисно е да се разгледаат неколку алтернативни фокуси кои се помалку ефективни *како фокуси и почетни точки*.

Важно е да се забележи дека некои од овие идеи сепак можат да бидат корисни како секундарни поенти во поддршка на главната поента.

Нагласување на корупцијата како проблем

Граѓаните на Северна Македонија не треба да се убедуваат дека корупцијата е проблем и дека таа прави значајна штета што не може да се толерира.

Пример за јазични формулации кои беа предмет на дискусија со соговорниците:

Сега треба да ја запреме корупцијата, не само затоа што е скапа и неефикасна, туку и затоа што прави штета на психолошката благосостојба на земјата, а посебно на нашите млади.

Навигацијата низ корупцијата создава стрес, депресија и фрустрација, и ги учи луѓето да не мислат на или да не веруваат во заедничкото добро. Дали треба да ги учиме децата да учествуваат во систем за кој знаеме дека е погрешен? Во земјите каде корупцијата е ретка, луѓето имаат помирен ум и младите може да се фокусираат на она на што тие треба да се фокусираат.

Фокусирањето на природата и степенот на проблемот ги потсетува луѓето на работите што не им се допаѓаат или заради кои не ѝ веруваат на власта, како и на нивните чувства на фрустрација и обесправеност.

Следниот извадок е земен од конверзација со испитаниците во ова истражување што се фокусираше на дефиницијата и степенот на корупција во земјата:

А: Генерално, бидејќи нашиот менталитет е таков, ако видите некој дека прави нешто се прашувате: „Еј, ако тој може, зошто не можам и јас?“ и потоа и вие го правите тоа, и потоа некој друг ве гледа вас и така се шири натаму.

Б: Уште повеќе го растураат скршениот систем.

В: Принудени сте да го растуриете.

Б: За да преживеете, да го издржувате семејството – на долг рок, сето тоа негативно влијае на иднината. Па така, апропо темата дека луѓето се иселуваат, барајќи земји каде тој систем функционира, каде тие може да се потпрат на државата, каде знаат

дека она што го даваат е она што го добиваат назад или кога давате она што го земате и го земате она што го давате.

А: Каде тие едноставно можат да постојат без да треба да се грижат дали ќе имаат пари за леб или за најосновните потреби. (28-годишна жена, централно-лева ориентација, Скопје; двајца 29-годишни мажи, Скопје)

„Успешни приказни“ за луѓе кои биле фатени/казнети

Иако луѓето секако сакаат кога моќните корумпирани личности се казнети, оваа информација нема реално значење врз севкупниот проблем.

Пример за јазични формулации во медиумите:

Поранешниот претседател на скопскиот Кривичниот суд, Владимир Панчевски, е осуден на три години и шест месеци затворска казна за злоупотреби на АКМИС системот, потврдија од судот во Велес. („Владимир Панчевски осуден на три и пол години затвор“, Нова Македонија, 04.08.2020)

Бојан Јовановски – Боки 13 и Катица Јанева (специјалната јавна обвинителка) се прогласени за виновни во случајот „Рекет“. Јовановски доби затвор од 9 години за делата примање награда за противзаконито влијание и за перење пари, а Јанева 7 години за злоупотреба на службената положба и овластување. Пресудата е првостепена и осудените имаат право на жалба до повисокиот суд. („Случај ‘Рекет’: Јанева осудена на седум, Јовановски доби девет години затвор“, ИРЛ Македонија, 12.08.2020)

Тековниот проект ги потврдува претходните наоди дека зборувањето за корупцијата – дури и во контекст на успешно казнување – претендира да го продлабочи цинизмот и верувањето дека корупцијата е ендемична и, во крајна линија, невозможна за решавање.

Моќта на народот

Иако комуникациите треба да вклучат теми кои прават луѓето да се чувствуваат дека имаат поголем глас, централен фокус на потребата за луѓето да се побунат и да бараат промена не е корисен.

Пример за јазични формулации кои беа предмет на дискусија со соговорниците:

Кога илјадници обично граѓани ги споделуваат своите мисли и идеи на вебсајтот на една институција за тоа како работите може да бидат подобри и поправедни, станува потешко за функционерите да го игнорираат тоа и да ги задржат старите начини. Кога илјадници граѓани предлагаат дека студентите треба да имаат праведни стандардизирани испити или бесплатна линија за пријавување проблеми со неправедни врски или мито, тогаш таквите работи ќе бидат реализирани. Промена може да се случи доколку одлучиме дека ние сме одговорни и бараме нашите училишта и универзитети да ги преземат чекорите што треба да ги преземат.

Конверзација што се фокусира главно на улогата на јавноста лесно го намалува самообвинувањето, според кое ние, луѓето, заслужуваме корумпирано општество бидејќи дозволуваме тоа да ни се случи.

Понекогаш мислам дека го заслужуваме ваквото општество, со сите негови проблеми, ние не осудуваме никаков вид на лоши работи... но, од друга страна, треба, како да го направиме тоа, сè е корумпирано... А треба, за иднината на нашите деца. (43-годишна жена, Тетово).

Централен фокус на волјата на луѓето исто може, барем хипотетички, да води кон поддршка на лоши исходи, како што е поддршка за демагогија бидејќи „тоа е она што луѓето го сакаат“.

Фокус на генерациска промена

Идејата дека постои надеж дека следната генерација може да се придвижи подалеку од тековните нефункционални начини за вршење на работи е привлечна и интересна и понекогаш инспирира надеж – и таа е имплицитно присутна во препорачаната стратегија.

Пример за јазични формулации кои беа предмет на дискусија со соговорниците:

Сè повеќе млади луѓе во земјата ја нарекуваат корупцијата „стариот начин“. Мито, врски и корумпирани политичари е начинот на кој претходните генерации живееле и работеле, но Северна Македонија се приклучува на модерниот свет благодарейќи на новите генерации, и праведните, транспарентни начини за вршење на работите – од добивање оценки до преглед на лекар или до добивање работно место.

Сепак централниот фокус на оваа перспектива поттикнува размислување за тоа како повеќето граѓани на Северна Македонија нема да го сменат начинот на кој функционираат, и подразбира дека нема ништо што најголемиот дел граѓани на Северна Македонија можат активно да направат во тој поглед.

...На нас останува да ги смениме работите, но од моето искуство непотизмот сè уште е голем проблем. Стариот начин сè уште е „единствениот“ начин. Сè додека функциите се пренесуваат на децата како династии, ќе биде многу тешко за „обичните луѓе“ да се пробијат. (41-годишна жена, Струга)

Сепак, ние сме влезени во политиката со години наназад, не во смисла на јавна политика, туку во смисла на партизација и партиски влијанија. Спасот го гледам само во младите луѓе, да речеме, почнувајќи од генерациите на нашите деца. Значи од овие генерации, генерациите на нашите деца, ние може да смениме нешто, не од нашите генерации. (50-годишна жена, Прилеп)

Дискредитирање на ситната корупција

Може да биде ветувачки обидот за зголемување на мотивациите за акција против високата корупција ако им се помогне на луѓето да бидат помалку толерантни за познатата ситна корупција во секојдневниот живот.

Пример за јазични формулации кои беа предмет на дискусија со соговорниците:

Не можеме да ги направиме владата и јавните служби перфектни преку ноќ, но многу граѓани

на Северна Македонија се фокусираат на една важна и достижна цел: „почитување на редот“! Многу фрустрира кога ќе ги видиме другите дека први добиваат услуга или работно место поради мито и врски. Но, движењето „почитувај го редот“ се однесува на забележување и протестирање секогаш кога тоа ќе се случи, за сите ние да го добиеме она што ни треба, кога ни треба, и сите работи да бидат поправични и појасни.

Во суштина, убедувањето на луѓето дека е погрешно да се поткупуваат медицински сестри или да се бара од пријател да обезбеди некој документ ја промашува целта за тоа каде навистина се случува најважната корупција.

...не треба да дискутираме дали тоа ќе функционира или не, туку треба да ги охрабриме ваквите движења, бидејќи секој од нас прво го гледа личниот интерес, без да го земе предвид колективниот интерес, или сензитивизирањето. Мора да дозволиме да се случи некое движење што ќе се бори против корупција. (34-годишен маж, централно-лева ориентација, Тетово)

Јас целосно го почитувам движењето „почитувај го редот“. Сепак, живеејќи тука во последните 34 години, мислам дека менувањето на овој феномен е речиси невозможно. Секогаш ќе има луѓе од типот „само да прашам“ кои го прескокнуваат редот и тие обично се оние што ги имаат сите „врски“ или постари луѓе кои не знаат подобро или се навикнати на тој систем па кога ќе им кажете да не го прескокнуваат редот се чувствуваат дека им го одземате нивното право да прашаат и може да завршите со кавга. Од она што го имам видено, луѓето кои го почитуваат редот не сакаат никакви кавги. (34-годишен маж, лево ориентиран, Кичево)

Поддржување на акција одвнатре

Идејата дека граѓаните или конкретни програми и иницијативи можат да поддржат чесни луѓе во владата (функционери, наставници, здравствени работници) кои би можеле да имаат интерес за реформа во нивните редови е привлечна.

Пример за јазични формулации кои беа предмет на дискусија со соговорниците:

Што би помислиле ако слушнете дека некои млади вработени во јавниот сектор почнуваат да носат беџови со назнака „правична услуга“? Тие сметаат дека државната служба е чесна работа и сакаат сите да знаат дека тие не се впуштаат во мито и врски бидејќи тоа не носи придобивки за општата јавност. Тие не сакаат нивната репутација да биде загрозувана со тоа што ќе бидат дел од таква практика. И ги повикуваат нивните колеги да им се приклучат.

Реакција:

Секоја институција треба отворено да понуди можност за изразување на мислење за услугите што таа ги обезбедува, или табла на која може да се објави, на пример, најдобриот работник на неделата, на месецот, итн. Пред некое време имаше уреди на секој шалтер каде можевме да притиснеме копче за тоа колку сме задоволни со услугата на администраторот, но тие функционираа само кус период. Добро е да имаме такви работи, иако, тоа дека можеме да го избереме најдобриот работник и да му ја зголемиме платата може уште повеќе да ги мотивира при изборот на

најдобрите работници. Секако платата ќе ви се зголеми за 5 или повеќе проценти, и таа форма може да биде засегната. (35-годишен маж, лева ориентација, Скопје)

Но овој приод, во крајна линија, го зајакнува фокусот на поединците и не влева надеж кај луѓето како можен начин за промена на длабоко оштетениот систем.

Транспарентност

Граѓаните на Северна Македонија секако веруваат дека владата *треба* да биде транспарентна, и дека тие *треба* да знаат што се случува.

Пример за јазични формулации кои беа предмет на дискусија со соговорниците:

Растечки број професионалци и бизнисмени во Северна Македонија бараат почисто, потранспарентно општество бидејќи тоа е подобро за водење бизнис. Тие ги покануваат обичните граѓани да се приклучат на нивното движење. Корупцијата создава трошоци и несигурност, и предизвикува премногу талентирани луѓе да ја напуштат земјата. Новото движење наречено „Бизнисите за транспарентност“ бара вистинска отвореност за одлуките што се носат во владата.

Но кога се третира како централен фокус, идејата за транспарентност не успева да внесе енергија кај луѓето, делумно бидејќи добивањето информации не е исто како и моќта за создавање промена. Освен тоа, фокус на транспарентноста често завршува со нагласување на злоупотребите, наместо со промоција на она што доброто владеење може да направи.

ЗАКЛУЧОК

Стратегијата што произлегува од ова истражување има за цел да им помогне на комуникаторите да креираат поангажирачки, надежни и конструктивни разговори. Идејата е да и помогне на публиката да запомни дека ние можеме да ја обликуваме власта да биде поефективна и поправична преку подобри, поаметни политики и граѓанска акција.

Може да се чини парадоксално да се аргументира дека за да се создаде ангажираност за успех треба веќе да имате успеси. Јасно е дека добивањето повеќе битки ќе биде од голема помош во надминувањето на тековната клима на обесхрабреност, но тоа не имплицира дека треба да чекаме да се случи успешна револуција или да чекаме некое министерство да се реформира. Нагласувањето дури и на најмалите успеси како резултат на промена водена од граѓаните, и признавањето на реалноста дека многу јавни системи веќе испорачуваат добри исходи, сето тоа помага во создавање ментален простор во кој луѓето може да продолжат со работа на предизвикот власта да го прави она што треба да го прави.

На некој начин, овој приод оди спротивно на инстинктите на многу застапувачи. Ние често чувствуваме дека треба да го прикажеме проблемот како многу сериозен и штетен за луѓето да бидат принудени да преземат акција; дека ако зборуваме за успехите луѓето ќе претпостават дека работата е завршена и ќе ја напуштат ваквата задача, но во случаи на екстреман фатализам овие инстинкти се далеку од целта. Она што им треба на луѓето во овој момент е да веруваат дека нешто може да се направи, дека без оглед на нивниот ангажман и посветеност на задачата пред нас тие ќе направат реален придонес за подобрување на нивниот свет.

Препораките дадени во овој документ не се однесуваат на неискрени или прекумерно оптимистички приказни. Напротив, тие ја носат пораката дека дури и во тегобни, тешки и обесхрабрувачки времиња, координираната акција сепак може да има ефект и дека постојат реални начини да одиме напред.

На крајот, важно е да се истакне една друга димензија на предизвикот за која препорачаната стратегија може само делумно да помогне, *а тоа е недовербата во информациите што им се достапни на граѓаните на Северна Македонија*. Многу испитаници го споделија мислењето дека медиумите во Северна Македонија се длабоко политизирани, што го одразува фактот дека овие организации се прилично зависни од главните финансиери, и тоа ги прави подложни на влијанија, вклучително и на притисоци од политичките партии. Ако луѓето не ја знаат вистината за реалностите што ги опкружуваат или ако се чувствуваат дека не ја знаат тоа, тогаш ќе биде многу потешко да ги ангажираме во заложбите за подобрување на таквата реалност.

ПРИЛОГ: ПРИМЕРОК ОД ТЕСТИРАНИ ПОРАКИ

Бизнисите за транспарентност

Растечки број професионалци и бизнисмени во Северна Македонија бараат почисто, потранспарентно општество бидејќи тоа е подобро за водење бизнис. Корупцијата создава трошоци и несигурност за бизнисите. Таа го отежнува работењето со другите модерни економии како оние во Европа. И предизвикува премногу талентирани млади луѓе да си заминат од земјата. Затоа, бизнисмените ги канат другите да се приклучат на нивното движење со наслов „Бизнисите за транспарентност“. Ова движење бара реална отвореност за тоа како се донесуваат одуките во владата, и ставање крај на моќта што ја имаат политичките партии во одредувањето кој ќе добие работно место, контакти, информации, итн.

Помалку отколку што мислат луѓето

Ако сфатиме дека повеќето работи всушност се направени на праведен начин, можеме да имаме поголема доверба во коригирањето на проблемите што ги имаме, како што се заштитата на природната средина или справувањето со глобалната криза на јавното здравје. Студиите покажуваат дека во Северна Македонија митото и врските многу помалку се користат отколку што луѓето мислат. Овие студии покажуваат дека повеќето работи се прават на правичен, нормален начин, и дека нашите перцепции се претерани. Всушност, истото важи и за корупцијата на повисоките нивоа: повеќе од 90% од судските процеси се спроведуваат правично, и најголемиот дел од избраните лидери добро ја завршуваат својата работа, но ние секогаш најмногу слушаме за најлошите случаи.

Промоција на најдоброто

Креирањето правичен и рамноправен систем во нашата земја не се однесува толку на казнување на криминалците колку на изнаоѓање начини за мотивирање на луѓето со позитивни примери од нашиот секојдневен живот. Освен негативните ситуации и поединци, постојат многу позитивни случаи во нашето општество – одлични студенти, професионалци во одредени области, успешни работници, лекари, адвокати, готвачи, и транспарентни тендери. Промовирањето на најдобрите и оние што имаат најголем изглед за успех во нашето општество може да биде мотивирачки пример за подобрување на однесувањето на нашите граѓани и на нашето општество.

AirCare

Благодарение на новата технологија и новите начини за добивање и споделување информации, луѓето во Северна Македонија се во можност да бараат од владата да прави позитивни работи. На пример, во 2014 година, Горјан Јовановски ја лансирал AirCare, апликација која во реално време ги покажува нивоата на загадување на воздухот во различни региони. Како резултат на тоа, илјадници луѓе бараат од владата да преземе акција, што доведе до донесувањето на Планот за чист воздух. Ако луѓето се вклучат и ги користат новите информатички и комуникациски алатки, ние може да се осигуриме дека владата работи во нашиот најдобар интерес, не само во однос на загадувањето, туку и на други начини.

Почитување на редот

Не можеме преку ноќ да ги направиме владата и јавните служби да бидат перфектни, но многу граѓани на Северна Македонија се фокусираат на една важна и достижна цел: „почитување на редот“! Ужасно фрустрира кога другите со мито и врски добиваат услуги или работни места преку ред. Но движењето „почитувај го редот“ се однесува на забележување и протестирање кога ќе се забележат такви практики за сите ние да го добиеме она што ни треба, кога ни треба, и сите работи да бидат поправедни и појасни.

Ако сум министер... 1

„Ако сум министер“ е нов начин да се бара промена во образовните институции. Кога илјадници обични граѓани ги споделуваат своите мисли и идеи на веб страната на една институција за тоа како работите да се направат подобри и поправедни, за функционерите станува потешко да го игнорираат тоа и да се држат до стариот начин на работа. Кога илјада граѓани предлагаат дека студентите треба да имаат праведни стандардизирани тестови или бесплатна линија за пријавување проблеми со неправедни врски и мито, тогаш таквите работи се реализираат на дело. Промената може да се случи ако одлучиме дека ние сме главни и ако бараме нашите училишта и универзитети да ги преземат потребните чекори.

Ако сум министер... 2 (вежба за размислување)

Замислете дека сте министер за образование и сакате да се осигурите дека студентите се оценети врз основа на нивните заслуги, а не врз основа на врски, што ќе направите?

Обиди се повторно

Луѓето во Северна Македонија се обидоа да ја решат корупцијата (преку неодамнешните протести, СЈО, итн.) и не успеаја да ги променат работите. Треба да научиме нешто од тоа и да се обидеме повторно.

Електрификација

Електрификацијата и изградбата на патишта беа огромни чекори во однос на приближување на државите на Балканот кон модерниот свет. Следниот чекор во модернизацијата е оддалечување од мито/врски/рекет и придвижување кон системи и постапки кои функционираат соодветно, ефикасно и праведно.

Награди за фер третман

Една од наједноставните работи што можеме да ги направиме за земјата да се движи напред е да го направиме здравството поправедно и транспарентно. Не можеме да смениме сè околу давањето мито и фаќањето врски, но можеме да се осигуриме секој пациент да добие фер

третман кога му треба. Група граѓани на Северна Македонија ја доделуваат наградата за фер третман на лекари и клиници кои се познати по добар и еднаков третман на сите пациенти.

Наградување според заслуги

Корупцијата помалку се однесува на казнување на криминалците, а повеќе на изнаоѓање начини за да се осигури наградување на најдобрите студенти, најдобриот лекар или медицинска сестра, најдобриот владин план, и најдобриот, најсензитивниот тендер/договор. Кои се начините за тоа да се постигне?

Откривање на партиските врски

Повеќето од нас во земјата се уморни од влијанието на политичките партии во однос на тоа кој ќе добие работно место, кој ќе се запише на универзитет, итн. Затоа, постои ново движење во подем за откривање во јавноста на случаи кога некој е вработен или отпуштен поради партиски врски. Колку повеќе луѓе се вклучат на ова движење, толку поголема разлика ќе се направи.

Деловни сојузи

Растечки број професионалци и бизнисмени во Северна Македонија бараат почисто и потранспарентно општество бидејќи тоа е подобро за водење бизнис. Тие ги покануваат сите луѓе да се приклучат на движењето. Корупцијата создава трошоци и несигурност, и предизвикува премногу талентирани млади луѓе да ја напуштат земјата. Новото движење наречено „Бизнисите за транспарентност“ бара реална отвореност за тоа како се носат одлуките во владата, и ставање крај на моќта што политичките партии ја имаат во одредувањето кој ќе добие работно место, договор, информации, итн.

Одлевање на таленти

Експертите велат дека најдобриот начин да се задржат талентирани млади луѓе да не заминат од земјата е да се прекинат однесувањата кои ги уништуваат нашите училишта, нашите служби и довербата во нашата влада. Денес, многу млади луѓе сакаат да одат во други земји каде можат праведно да успеат со напорна работа и талент, а не со мито и врски.

Стариот начин

Сè повеќе млади луѓе во нашата земја корупцијата ја именуваат како „стариот начин“ за завршување на работите. Мито, врски и корумпирани политичари се начинот на кој живееја и работеа претходните генерации, но Северна Македонија се приклучува на модерниот свет благодарение на новите генерации и праведните, транспарентни начини за завршување на работите – од добивање оценки до преглед од лекар и до добивање работно место.

Медена земја

Свездата на „Медена земја“, Атиџе, е добро позната по нејзиното златно правило „пола за мене, пола за вас“, односно формулата за одржлив и праведен живот споделен со природата. Она што воодушевува е колку многу луѓе во Северна Македонија беа инспирирани од ова правило и надежта дека ваквата искреност ќе биде призната на глобално ниво. Кога луѓето дејствуваат и за сопствениот интерес и во интерес на општеството, ќе имаме земја која може да процвета. Затоа, граѓаните на Северна Македонија немаат веќе трпение за јавни функционери и партии кои се обидуваат сè да зграбат за себе. Тоа не е одржливо и една земја не може да опстане на таков начин. „Медена земја“ треба да биде потсетник за сите дека во секој од нас лежи една мала Атиџе.

Штетна психологија

Мора да ја стопираме корупцијата сега, не само затоа што е скапа и неефикасна, туку и затоа што нанесува штета на психолошката благосостојба на земјата и особено на младите луѓе. Навигацијата низ корупцијата создава стрес, депресија и фрустрација, и ги учи луѓето да не размислуваат за и да не веруваат во заедничкото добро. Дали треба да ги учиме нашите деца да учествуваат во систем за кој знаеме дека е погрешен? Во земјите каде корупцијата е реткост, луѓето имаат смирен ум, а младите луѓе можат да се фокусираат на она што треба да се фокусираат.

Правила и системи

Земјите кои успеале во борбата против корупцијата не успеале затоа што ги направиле нивните функционери да бидат помалку алчни или посвесни за јавноста. Тоа го постигнале преку транспарентност на правилата и преку спроведување на таквите правила. Не можете да ја прекинете корупцијата со допирање до срцата на политичарите, но можете да создаде системи кои функционираат, на пример, кога обичните луѓе, но и чесните функционери можат да пријават корупција, кога лошите функционери ги сносат последиците, а добрите функционери добиваат унапредување. Секој чекор во таа насока – потранспарентни постапки, подобро известување, помалку политички влијанија – го прави системот да биде малку посилен, а корумпираните функционери да бидат малку послаби.